

BİR ANADOLU TÜRK KENTİNDE KORUMA SORUNLARI: ÖRNEK ESKİŞEHİR

Güler KOCA* Evren ILGAR**

Kentin Konumu, Tarihçesi

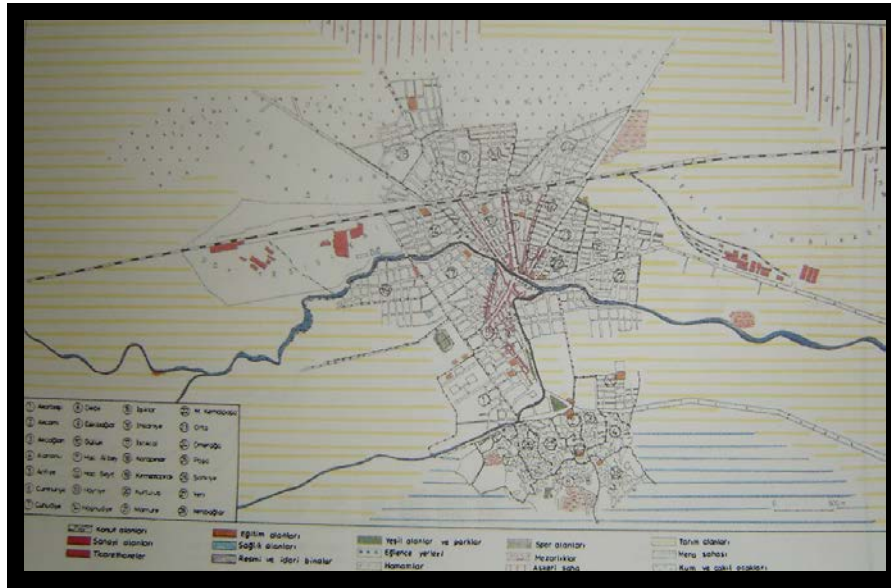
Kalkolitik dönemde ve ilk Tunç Çağı'nda da yerleşim yeri olarak kullanılan Eskişehir Kentinin tarihi Paleolitik döneme kadar uzar. Asurlular döneminde bir ticaret merkezi olan kent daha sonraki dönemlerde de Friglerin, Kimmerlerin, Lidyalıların ve Galatların egemenliğinde kalarak Doğu Roma İmparatorluğu sırasında ticaret merkezi olma özelliğini sürdürmüştür.. (Ertin, G, 1994)

Selçuklular döneminde “Eskişehir” adını alan kent Osmanlı İmparatorluğu döneminde Sultanönü Sancağının merkezi olmuştur. Daha sonraki dönemlerde ticaretin de gelişmesi ile birlikte Eskişehir den geçen Berlin-Bağdat demiryolu ile bölge hızla değişmeye başlamıştır. Demiryolu kentin gelişim sürecini büyük ölçüde etkilemiş ve kentin bugünkü biçimlenişini de belirlemiştir. Cer atölyelerinin kurulması ile sanayide büyük ölçüde gelişmeye başlamış ve kentinde canlanmasına neden olmuştur.

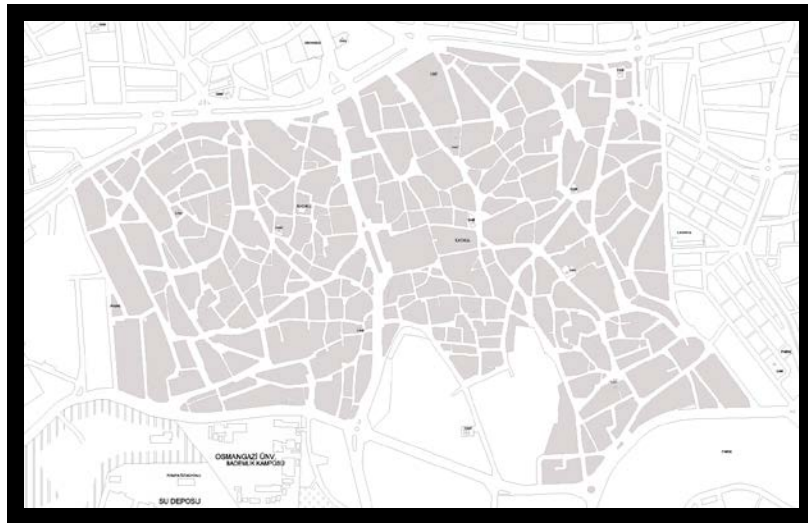
Resim 1: 1896 yılında Eskişehir Kentinin Yerleşim Planı(Ertin, 1994)

Kurtuluş Savaşı sırasında kent Yunan işgali altına girmiş ve kent geri alınırken de pek çok yeri özellikle Hristiyan mahallelerini ve çarşıları yakarak kaçmaları yüzünden kent merkezinde bulunan Taşbaşı Çarşı bölgesi de bu durumdan etkilenerek büyük ölçüde zarar görmüştür. Kurtuluş Savaşından sonra son derece kötü durumda olan Eskişehir, ortasından çamurlu bir suyun aktığı, etrafta yangından kalan birkaç yapının bulunduğu bir görünüm sergilemekteydi. Fakat o dönemde kentin yerleşim yeri olan Odunpazarı bölgesi biraz da yamaçtaki konumu nedeniyle korunarak günümüze kadar gelebilmiştir. 1923 yılına gelindiğinde artık savaşın izleri yavaş yavaş giderilerek yangında yok olan çarşı yeniden yapılmaya çalışılmış ve yeni konut alanları oluşturulmuştur.

Resim 2: 1923–1950 yılında Eskişehir Kentinin Yerleşim Planı (Ertin, 1994)

Kentin en hareketli bölümlerinden olan Çarşı bölgesi ve kentin yerleşim yeri olan Odunpazarı bölgesi kentin tarihi gelişimi açısından da önemli bir yer oluşturmaktadır.

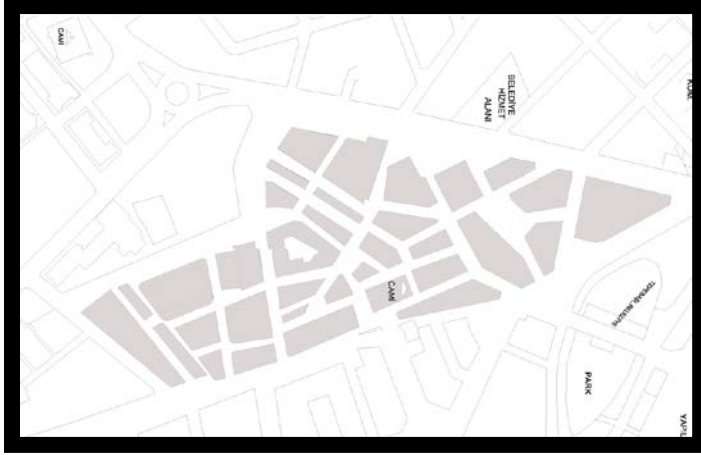

Resim 3: Odunpazarı yerleşim düzeni

Kentin ilk yerleşim yeri olan Odunpazarı Bölgesi Selçukluların kente gelişiyle bir Türk kenti olmuş ve bu nedenle de Sultan Üyüğü adıyla anılmaya başlanmıştır. Bu dönemden sonra kent gelişimi hızlanmış ve bu bölgede bir Pazar haline dönüşerek ticari bir alan olmuş bu nedenle de Odunpazarı olarak adlandırılmıştır.

Kentin güneyine yüksek bölgelere kurulan yerleşim yeri Osmanlı kent dokusunu ve geleneksel evlerinin güzel örneklerini içinde barındırmaktadır. Kent dokusu dar ve çıkmaz sokaklardan, cumbalı ahşap süslemeli evlerden oluşarak günümüze kadar korunarak gelmiştir. Eskişehir'in yolların kesim noktasında yer alması kentin önemini artırmış ve bu nedenle ticaret hep canlı kalmıştır. Ticaretin canlanması ise kente olan

göçlerin artmasına yol açmıştır. Eskişehir'in çok eski bir tarihe sahip olması ve bu tarihin getirdiği önemli kültür öğelerini kısmen de olsa taşıması . Odunpazarı eski kent dokusuna ayrı bir anlam katmaktadır.

Resim 4: Taşbaşı yerleşim düzeni

Odunpazarı ve Taşbaşı Bölgelerinin Yapı ve Yerleşim Özellikleri:

Odunpazarı Bölgesinde kamu yapıları, ticari yapılar, dini ve konut yapıları bulunmaktadır. 1525 yılında yapılmış olan Kurşunlu Cami ve Külliyesi, Akoğlan Camii, Şeyh Şehabettin Türbesi önemli dini yapılardır. Bunun yanında Birinci Ulusal Mimarlık dönemine ait Atatürk Lisesi, Cumhuriyet Tarihi Müzesi ve Mal Hatun İlköğretim okulları da önemli yapılardır. Odunpazarında bulunan yoğunluğunu ise konutların oluşturduğu bu yerleşim yeri yaklaşık 70 hektardır. Kent merkezine yakın olması nedeniyle bu bölgenin her zaman yerleşim

yeri olarak kullanımına devam edilmiş ve böylelikle de organik dokusunda fazla bozulma olmadan günümüze kadar gelmeyi başarmıştır.

İlk oluşumundan beri bir Osmanlı kenti olan Odunpazarı bu nedenle Osmanlı kent dokusunu ve özelliklerini taşımaktadır. Evler sokağa cepheli, bitişik nizam ve genelde sokağa çıkmaları olan yapılardır. Bazı yerlerde gönyeli çıkmalara sahip olan bu evler dar sokaklarda çok ilginç perspektifler oluşturmuşlardır. Konutların bulunduğu sokaklar genelde dar ve çıkmaz sokaklardan oluşmaktadır. Bazı sokaklar arasında küçük meydanlar oluşmuş ve buralara da Osmanlı kent dokusunun vazgeçilmez unsuru olan çeşmeler konmuştur. Konutların hepsinde belli bir oran tutturulmuş, malzeme ile de bir

Resim 5: Odunpazarı'nda sokak

bütünlük sağlanmıştır. Birbirleri ile yan yana gelişlerinde biçimsel olarak çeşitlilikler oluşturulmuş ve bu da mevcut dokuyu daha da zenginleştirmiştir.

Buradaki konutlar genelde sokaktan ve bahçeden girişli olarak ikiye ayrılmıştır. Genelde iki üç katlı olan bu evler geleneksel konut planlarına sahip , sofalı evlerdir. Konutlardaki en önemli yapı öğelerinden birisi köşe pencereleri olup bu pencerelerden sokağa bakış açısı sağlanmıştır. Pencerelerdeki kafesler ve ahşap

süslemeler diğer yapısal özelliklerdir. Odalarda genelde sedir ve duvarlarda da terek adı verilen rafları bulunan ,geniş saçakları, işçiliği ve tüm kendisine has özellikleri ile bir döneme tanıklık etmiş olan bu yapılar günümüzde işlevlerini giderek yitirmektedirler.

Taşbaşı olarak adlandırılan çarşı bölgesi ise geleneksel çarşı özelliğine sahip olup bu özelliğini günümüze değin sürdürülebilen nadir örneklerden birisidir. İçinde yapıldığı dönemin özelliklerini çok iyi yansıtan yapılar bulunmaktadır. Odunpazarı gibi organik bir yapıya sahip olan bölge genelde 3-5 m. genişlikteki cepheleri ile bitişik nizam tek ve iki katlı dükkanlardan oluşan tipik bir çarşı dokusudur. Genelde konfeksiyoncuların, kuyumcuların ,ayakkabıcıların,vb. yer aldığı çarşının diğer bir özelliği ise , Türk çarşı örneklerinde olduğu gibi yapı adalarının küçük ,yol genişliklerinin konut alanlarından daha çok olmasıdır. .

Taşbaşı kentin merkezinde bulunması nedeniyle çevresi hızla gelişen yüksek yoğunluktaki ticaret yapılarıyla kuşatılmıştır. Bu geleneksel çarşı dokusunun yakın dönemde sit alanı olarak ilan edilmesine değin bozulmadan kalabilmesindeki en önemli etken ise yapıların İmar Yasa ve Yönetmeliklerindeki parsel boyutlarından çok küçük olmaları olmuştur. Dokunun günümüze değin ulaşmasında bir şans olarak nitelendirilebilecek olan bu özellik aynı zamanda çarşının insan boyutundaki ölçeği ile ilgi görmesindeki önemli bir öğedir.

Her ne kadar son dönem yapıları olmaları nedeniyle tarihi niteliklerinin olmadığı ileri sürülse de Taşbaşı bölgesindeki yapılar tarihi değerinden çok belli bir dönemin yaşama, kullanım ve mimari tarzının özelliklerini taşımalarından dolayı önemlidir. Aynı zamanda Eskişehir'in kent kimliğini içinde barındıran Taşbaşı Çarşısı kent için önemli bir yerdir. Bir kentin kimliği onun doğal özelliklerinin kazandırdığı özellikler yanında içinde yaşayan insanlar tarafından şekillendirilir. Taşbaşı Bölgesi de her yangından sonra yeniden kurulmuş ve her kuruluşunda döneminin getirdiği özellikleri de içinde barındırarak gelişmiştir. Günümüzde alanda bulunan yapılardan çok bu yapıların bir araya gelip oluşturdukları kentsel doku bozulmamıştır.

Odunpazarı ve Taşbaşı Bölgelerindeki İmar Planı Çalışmaları

Odunpazarı yerleşimi ilk olarak 1978 yılında İmar İskân Bakanlığı ve Anıtlar Yüksek Kurulu Tarafından alınan kararlar doğrultusunda “Odunpazarı Protokol Sit Alanı” olarak 1/5000 ölçekli nazım imar planlarına işlenmiştir.

1981 yılında Gayrimenkul Eski Eserler Anıtlar Yüksek Kurulu tarafından söz konusu alan içerisinde yapılan incelemelerde 196 adet sivil mimarlık örneği ve 12 adet anıtsal tarihi yapının tescili yapılmıştır. 1986 yılında Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunca Odunpazarı Sit alanındaki tescil kararları gözden geçirilerek tescilli sivil mimarlık örneği 162'ye indirilmiş, Anıtsal Yapı Sayısı 20'ye çıkarılmıştır.

Eskişehir genelinde imar planı çalışmaları yapılırken Konya Kültür ve Tabiat Varlıkları Koruma Kurulunca bölgenin İmar Planı yapılıncaya kadar, geçici dönem yapılanma koşulları belirlenerek .1988 yılında 154 adet sivil mimarlık örneği ve 20 adet Anıtsal Yapı tescil edilerek koruma altına alınmıştır.

Bu dönemde yürürlüğe giren kentin ilk koruma imar planının Odunpazarı Kentsel Sit Alanındaki taşıt,yaya ve meydan ilişkileri ile bölgenin özelliklerini ön plana çıkaracak biçimde planlanması açısından yetersiz kalması ve uygulamadaki bir çok diğer eksiklikler nedeniyle yeni bir koruma planına ihtiyaç duyulmuştur.

1995 yılında Odunpazarı Kentsel Sit Alanında tekrar bir plan yapımına başlanmış ve Odunpazarı Belediye Meclisince 1996 ‘da kabul edilen Koruma Planı Eskişehir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından onaylanmıştır. Bu koruma planı ile birlikte 185 adet tescilli yapı ile 13 adet anıtsal yapı koruma altına alınmış, 113 adet planla korunacak yapı tespit edilmiştir.

Taşbaşı Çarşı Bölgesi Kentsel Sit Alanı ile birlikte yaklaşık 13 hektar olup, 1986 yılındaki nazım imar planlarında ve 1989 ‘daki 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planlarında “Ayrıntılı planı daha sonra yapılacak alan” olarak belirlenmiştir.

Söz konusu alan daha sonra Konya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunca incelenerek 1993 yılında kentsel sit sınırının tespiti ve 41 adet yapının tescili yapılmıştır.

Bölge ile ilgili 1993–1994 yıllarında Sıcak Sular Bölgesi Koruma/Geliştirme imar planları yaptırılmış, ancak planlar, bölgenin kentin en değerli merkezinde olması ve neredeyse tamamının özel mülkiyet olması nedeniyle çıkan uygulama güçlüklerinden dolayı plan yürürlüğe koyulamamıştır.

1995 yılında Taşbaşı Kentsel Sit Alanı ve Taşbaşı Merkezi İş Alanının Korunması ve Yenilenmesine yönelik proje adı altında tekrar bir plan yapımına başlanmış, Odunpazarı Belediye Meclisince.1998’de Koruma ve Yenileme Planı olarak kabul edilen projenin bir kısmı Eskişehir Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından 1999 yılında onaylanmıştır. Bu plan ile birlikte 41 adet tescilli yapı ile 5 adet anıtsal yapı koruma altına alınmış, 7 adet planla korunacak yapı tespit edilmiştir.

Odunpazarı ve Taşbaşı Bölgelerinde Koruma Sorunları

Resim 6: Odunpazarı (Atuk, A.,2002)

Odunpazarı Kentsel Alanı eski fotoğraflarından da anlaşılacağı gibi gerek ölçek gerek oran gerek se mimari üslubu ile bir bütünlük oluşturmakta ve kente bir kimlik kazandırmakta iken günümüzün yoğun beton yapılaşmasının ezici baskısı altında ayakta kalabilme savaşı vermektedir.

Resim 7: Odunpazarı (Atuk, A.,2002)

Yapıldıkları dönemin kültürünü ,sosyo-ekonomik yapısını sonraki kuşaklara aktararak onlara ışık tutmaları açısından büyük önem taşıyan bu yapılar , önceleri kentin üst gelir gruplarına hizmet ederken, kentlerimizin yaşadığı hızlı değişim ile, el değiştirerek daha alt gelir gruplarına hizmet vermeye başlamışlardır. Ancak bu hızlı değişim ile yapılan tadilatlarla ve yoğun kullanım nedeniyle oluşan yıpranmalara dayanamayan pek çok yapı ya ayakta durmakta zorlanır olmuş, ya da varlığını sürdürememiştir.

Resim 8: Odunpazarı'nda yıkılmak üzere olan bir konak

Her biri birer kültürel , tarihi ve estetik değer taşıyan bu yapıların bunca kötü uygulamaya karşın ayakta kalma mücadelelerini kazanmalarına, ne alınan tescil kararları ne de yapılan ancak bir türlü uygulanamayan koruma planları yeterli olmuştur. Bu yapıların çoğunun korunamamasının en önemli nedenlerinden birisi olarak tescilli yapılar için uygulanan resmi prosedürlerin ağırlığı ve uzunluğu gösterilebileceği gibi, bu yapıların korunması için yapılacak restorasyon çalışmalarının getireceği maddi külfet de önemli etkenler arasındadır.

Ancak hem yapılara yeni işlevler verilerek ayakta kalmalarını sağlamak açısından hem de restorasyon çalışmalarına örnek teşkil etmeleri açısından Anadolu Üniversitesi gibi resmi kurumların bu yapıları alarak misafirhane, müze gibi fonksiyonlar kazandırması bölgenin canlandırılmasında olumlu katkı sağlayacağı vurgulanmadan geçilmemelidir.

Resim 9: Odunpazarı, yeniden yapılan konutlar

Belediye tarafından daha önce yapılan bir kavşak çalışması nedeniyle kaldırılan tescilli yapıların rölövelerinin alınarak tekrar yapılması kapsamında, yeniden yapılan yapıların gerek malzeme,gerek yapım tekniği ,gerekse aslına uygunluk açısından kötü birer kopya olmaktan öteye gidemediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Resim 10: Maşallah Çeşmesi

Odunpazarı bölgesi evleri, dar çıkmaz sokakları ve bu sokak aralarındaki çeşmeleri ile tamamen gündelik hayatın geçtiği ve sahip olduğu dokunun da bu gündelik hayat tarafından belirlendiği ve benimsendiği bir ortama sahiptir. Dar sokaklar üzerinde birbirine çok yakın bulunan evlerin kapı önlerindeki asmaların oturanlara gölgelik yaptığı, ve aynı şekilde çeşme başları, sokak aralarındaki küçük meydancıklar da insanların bir araya geldikleri yerlerdir. Fakat günümüz Odunpazarında sokak aralarında dolaşırken buraya yabancı bir takım öğelerin bu dokunun sıcak atmosferini zedelediği açıkça görülebileceği gibi, sokak çeşmelerinin eskisi gibi akmadığı, ya da çok muhteşem saçağa sahip olan bir çeşmenin insanlar yerine artık bir arabaya gölgelik ettiğine tanıklık edebilirsiniz. Evlerin çoğu yıkılma tehlikesi ile karşı karşıyadır.

Yasalar gereği dokunulamayan bu evler sahipleri tarafından artık hiç dönülmemek üzere yıkılmaya terk edilmişlerdir. Bu yapıların korunması amacı ile yapılan ve uygulanan yasaların onların korunmasını sağlayamadığı gibi onların yok olmalarına neden olması da ortaya çıkan bir başka çelişkili durumu sergilemektedir. .

Resim 11: Taşbaşı (<http://www.eskisehir-bld.gov.tr/>)

İlk kurulduğundan beri büyük değişim geçiren defalarca yıkılıp yeniden kurulmasına rağmen sahip olduğu dokuyu hiçbir zaman bozmayan Taşbaşı Çarşısı, o dönemdeki dar sokakları ile iki katlı, bitişik ve küçük dükkânlı dokusunu ve canlılığını günümüzde de aynen korumaktadır. Halen dar sokaklardan oluşan çarşı dokusu bu özellikleri dışında fazla bir şeyi koruyamamıştır. Yapıların sahip olduğu mimari elamanlar, süslemeler, bina yükseklikleri bu korunamayan öğeler içinde sayılabilir.

Yapılara karakteristik özellikler veren mimari öğeleri korunmadığı için çoğu yapının çağın yeni malzemeleri ile yeniden yorumlanmış ve buraya uyumsuz cepheleri ile karmaşık bir görünüm sergiledikleri ve dokunun doğal yapısını zedeledikleri açıkça görülebilmektedir. Yapıların farklı yükseklikleri, sokağa yapılan çıkmalar tarafından bir perspektif oluşturarak görsel bir algılamaya yaratmaktayken bu görsel algı zamanla yapılan yapılar tarafından bozulmaya başlamıştır.

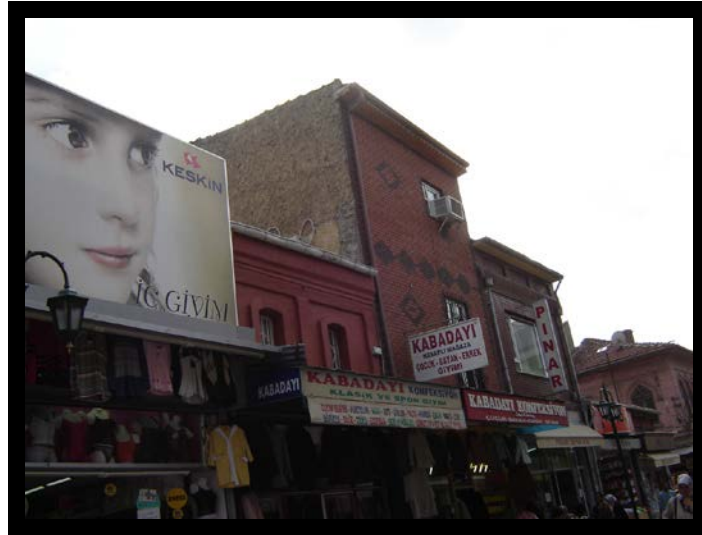

Resim 12: Taşbaşı'dan Reşadiye Camisine bakış

Taşbaşı bölgesinde döneminin mimari özelliklerini taşıyan cephe örnekleri de zamanla değişime uğramış ve hangi dönemi yansıttığı belli olmayan yapılara dönüşmüştür. Genel kurguları içinde bozulmadan kalabilen cepheler ise iyileştirilememiştir. Cephe renkleri çevresiyle ve orijinal haliyle oldukça uyumsuz bir görüntü sergileyen bu yapılara bir de tabela kirliliği eklendiğinde yapılar mevcut kimliğinden tamamen uzaklaştırılmış olmaktadır.

Resim 13: Taşbaşı'nda sokak görüntüsü

Resim 14: Taşbaşı'ndaki dükkânlar

Resim 15: Taşbaşı'ndan bir dükkân

Taşbaşı Bölgesinde bozulmadan bugüne değin gelen yapılar ise bilinçsiz kullanımlardan dolayı büyük zarar görmektedir. Bölgenin özellik taşıyan köşe yapıları ise kablolar ve çeşitli tesisat elemanları ile ya da onarım adı altında tüm mimari özelliklerinden uzaklaştırılarak görsel çirkinlik odaklarına dönüştürülmektedirler.

Resim 16: Taşbaşı'nda köşe dükkân

Sözde yenilenen dükkân cephelerinde kullanılan yapı malzemelerinin ve yapım tekniklerinin orijinal hali ile hiçbir benzerlik taşımaması çarşının giderek gerçek kimliğinden uzaklaşmasına neden olmaktadır.

Resim 17: Taşbaşı'ndan sokak görüntüsü

Bölgede özgün niteliğini koruyan yapıların sayısı fazla olmamasına rağmen onların da kötü kullanımlar ile cephelerine zarar verildiği gibi algılanmaları güçleştirilmektedir. Sorunlar; çeşitli dönemlerde yapılan koruma planlarının belediyelerdeki yönetim değişiklikleri nedeniyle uygulamaya konulmadan kaldırılması ,yürürlükte olan planların ise kentteki çeşitli baskı gruplarınca rant kaygısı ile engellenmeye çalışılması , belediyelerin koruma için yeterli maddi kaynaklarının olmayışı ve yasaların uygulanmasına ilişkin sıkıntılar olarak özetlenebilir.

Sonuç ve öneriler

Bir kenti diğerlerinden ayırmak için onu diğerlerinden farklı kılan,ona bir kimlik kazandıran kültürel değerlere sahip olması belki de en önemli unsurdur. Odunpazarı ve Taşbaşı Kentsel Sit Alanları da Eskişehir'i sonraki kuşaklara tanıttacak bu önemdeki kültürel değerlerimizdendir. Bu nedenle onları koruyarak sonraki nesillere aktarmak kentimiz ve ülkemiz adına yerine getirmemiz gereken toplumsal bir görevdir.

Bunlar kısaca özetlenecek olursa ;

*Öncelikle Yerel Yönetimlerin bu alanların sağlıklı biçimde korunmaları amacıyla nitelikli planlar yapmalarını sağlamak,

*Merkezi yönetimin korumaya ilişkin yasal prosedürden kaynaklanan aksaklıkları gidermesi,gereken maddi desteği sağlayarak Yerel Yönetimleri bu konuda güçlendirmesi ve ülke çapında eşgüdümü sağlaması,

*Üniversitelerin her türden kültürel değeri ortaya çıkarmak,araştırma yapmak, projelendirmek gibi konularda Yerel Yönetimlere destek sağlaması,

*Sivil Toplum Örgütlerinin halkla kuracağı iletişim yoluyla tarihi ve kültürel değerlerin korunmasının önemini vurgulamaları, onların bu konuda bilinçlenmelerini ve örgütlenmelerini sağlayacak her türlü çaba ve destek girişimlerinde bulunmalarının sağlanması gerekmektedir.

Her geçen gün yoğunluğun , görsel kirliliğin daha da arttığı estetik değerlerin azaldığı, trafik karmaşasının egemen olduğu kentlerde yaşamak zorunda kalmak istemiyorsak ,daha kimlikli kentlerde yaşamayı yeğliyorsak ,kentlerimizde hemen yanı başımızda ayakta kalma savaşı veren kültürel varlıklarımıza sahip çıkmak onların farkında olmak en temel görev olarak kabul edilmelidir, çünkü onlar bizim geçmişimiz ve geleceğimizdi

KAYNAKLAR DİZİNİ

- Atuk, A., *101 Eskişehir*, Onur Matbaacılık, Ankara, Ocak 2002
- Ertin, G., *Eskişehir Kentinde Yerleşmenin Evrimi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 773, Eskişehir, 1994
- G.Kepsutlu,G.Koca, Eskişehir Odunpazarı: Bir Koruma Denemesi,Arredamento Dergisi,Eylül,1994
- Halaç, H.H., *Eskişehir Taşbaşı Çarşısı'nda, Taşbaşı Sokak ve Arpat Caddesi Koruma ve Sağııklaştırma Önerisi*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Mimarlık Anabilim dalı, Ankara Aralık 2001
- Odunpazarı Belediyesi Arşivi
- İşcan, N., *Fotoğraflarla Eskişehir tarihi*,
- <http://www.eskisehir-bld.gov.tr/>
- <http://www.odunpazari.bel.tr/>

*Güler KOCA Yard. Doç. Dr. Anadolu Üniversitesi., Mimarlık Bl, Eskişehir

** Evren ILGAR Y. Lisans Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi, Mimarlık Bl., Eskişehir